

Ζιζή Σαλίμπα

Ιστορικός - Ερευνήτρια Ε.Τ.Ε

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΤΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ (1870 - 1920)

Αντικείμενο της ανακοίνωσης είναι η εκπαίδευση των γυναικών και η σχέση της με την αγορά εργασίας, τόσο στο βιομηχανικό κλάδο, όσο και στη βιοτεχνία με τα επονομαζόμενα «γυναικεία επαγγέλματα».

Στην Ελλάδα, η εκβιομηχάνιση της οποίας έχει αρχίσει από το 1870, η εργασία των γυναικών στα εργοστάσια και στα εργαστήρια της πόλης αποτελεί ένα πραγματικό γεγονός. Στον τομέα της Γενικής εκπαίδευσης, ο διαχωρισμός των σχολείων σε «αρρένων» και «θηλέων», η στενότητα των οικονομικών πόρων των Δήμων, που έδινε προτεραιότητα στην ίδρυση σχολείων για αγόρια, η έλλειψη κρατικής μέριμνας για τη δημιουργία των κατάλληλων προϋποθέσεων εκπαίδευσης (π.χ. νυχτερινές σχολές), οι κοινωνικές αντιλήψεις και προκαταλήψεις, η οικονομική ανέχεια της οικογένειας οδηγούν τις γυναίκες στον αναλφαβητισμό, μολονότι η πρωτοβάθμια δημοτική εκπαίδευση ήταν υποχρεωτική από το 1834 και παρεχόταν δωρεάν προς τους απόρους.

Εξαιτίας της έλλειψης προσωπικών μαρτυριών των ίδιων των εργατριών, που οφείλεται στον αναλφαβητισμό αλλά και στη σιωπή με την οποία οι ίδιες περιβάλλουν τον εαυτόν τους, δεν είμαστε σε θέση να εκτιμήσουμε κατά πόσο είχαν συνειδητοποιήσει την αναγκαιότητα και τη χρησιμότητα της γνώσης έστω και στοιχειωδών γραμμάτων, όχι μόνο για τη βελτίωση της κοινωνικής τους θέσης αλλά και για τη δημιουργία και διαμόρφωση μιας γυναικείας συνείδησης.

Η τεχνική εκπαίδευση στη βιομηχανία είναι ανύπαρκτη και επιπλέον θεωρείται άχρηστη για τις γυναίκες. Με την εκμηχάνιση της παραγωγής και τον καταμερισμό της εργασίας, χρησιμοποιούνται σε βοηθητικές θέσεις, για τις οποίες δεν απαιτείται καμία προηγούμενη εκπαίδευση παρά μόνο κάποιο μικρό διάστημα παρακολούθησης της εργασίας κάποιας έμπειρης εργάτριας. Οι εργάτριες παρακολουθούν απλώς τα μηχανήματα χωρίς όμως να κατανοούν τη λειτουργία τους.

Στη βιοτεχνία, η εκπαίδευση των γυναικών στις «γυναικείες τέχνες», όπως η κοπτική, ραπτική γυναικείων φορεμάτων, η χειροτεχνία, η κατα-

σκευή γυναικείων καπέλων, η δαντελοποιία, η ανθοδετική και η υφαντική, που γίνεται στα εργαστήρια, έχει καθαρά πρακτικό χαρακτήρα, χωρίς όμως να παρέχονται ούτε και να απαιτούνται κάποιες πιο συστηματοποιημένες γνώσεις. Η μαθητεία τους σ' αυτά διαρκεί 3-6 χρόνια και η ηλικία των μαθητευομένων συνήθως είναι από 8-12 ετών¹.

Τα πρώτα 3-4 χρόνια της μαθητείας τους, η δραστηριότητά τους εξαντλείται στους κεντρικούς δρόμους της Αθήνας, Ερμού και Αιόλου για να αγοράσουν είδη ραπτικής και για να μεταφέρουν τα έτοιμα φορέματα στα σπίτια των αγοραστών. Μάλλον όμως αναλαμβάνουν συχνά τα οικιακά του σπιτιού που συνήθως χρησιμεύει και σαν εργαστήριο της ράπτριας.

Η εργοδότη (ράπτρια) που αναλαμβάνει την εκπαίδευσή τους είναι και αυτή αυτοδίδακτη και αγνοεί συνήθως τα θεωρητικά στοιχεία της τέχνης της. Στα μεγάλα εργαστήρια ο καταμερισμός της εργασίας είναι τόσο διευρημένος που καθιστά εντελώς ελλειπή την τεχνική μόρφωση.

Η αμοιβή είναι κάποιο μικρό φιλοδώρημα από τις πελάτισσες για τη μεταφορά των φορεμάτων στο σπίτι και κάποτε κι ένα ημερομίσθιο εξαιρετικά χαμηλό.

Η πλέον συστηματική προσπάθεια για τη μαθητεία των γυναικών στις γυναικείες τέχνες έγινε από φιλανθρωπικούς συλλόγους και σωματεία. Από το 1870, μορφωμένες γυναίκες από τα υψηλότερα μέχρι και τα μεσαία στρώματα, αποκλεισμένες από κάθε πολιτική δράση αναλαμβάνουν το ρόλο των «κοινωνικών αναμορφωτριών» και «ηθικών παιδαγωγών» των εργατριών μέσα από τους φιλανθρωπικούς συλλόγους που ιδρύονται συνεχώς. Ο πρώτος σύλλογος για την εκπαίδευση και την ηθική διαπαιδαγώγηση των εργατριών είναι ο «Σύλλογος Γυναικών υπέρ της Γυναικείας Παιδείσεως», που ιδρύθηκε το 1872 με πρωτοβουλία της παιδαγωγού Καλλιόπης Κεχαγιά. Διοικείται από την Ελένη Παπαρρηγοπούλου, γόνο γνωστής μεγαλοαστικής οικογένειας, ως πρόεδρο, και 11 μελές Διοικητικό Συμβούλιο. Σκοπός του Συλλόγου ήταν «ου μόνον η εκπαίδευσις της γυναικός δια της σπουδής γραμμάτων, αλλά και δια της πρακτικής εξασκήσεως εις τα βιοποριστικά τέχνας²». Πρώτο έργο του Συλλόγου ήταν η ίδρυση του «Εργαστηρίου των Απόρων Γυναικών». Έχοντας σαν στόχο την απομάκρυνση των γυναικών από το εργοστάσιο, που σύμφωνα με τις αντιλήψεις της εποχής, είναι χώρος που δεν αρμόζει με τις ιδιαιτερότητες της γυναικείας φύσης, το Εργαστήριο είναι ένας γυναικοκρατούμενος απομονωμένος από τα κοινωνικά δεινά χώ-

1. Υπ. Εθν. Οικ. Επιθεώρησις Εργασίας. Εκθέσεις του προσωπικού Επιθεωρήσεως Εργασίας επί της εφαρμογής των εργατικών νόμων, 1921, Αθήνα 1923, σ. 76.

2. Ανώνυμος, «Σύλλογος Γυναικών υπέρ της Γυναικείας Παιδείσεως», Πανελλήνιος Σύντροφος, Αθήνα 1891, σ. 438-440.

ρος, που έχει όλες τις προϋποθέσεις από πλευράς οργανωτικής δομής και λειτουργίας «προτύπου χειροτεχνικής βιομηχανίας». Το Εργαστήριο άρχισε να λειτουργεί από τις 22 Οκτωβρίου 1872. Στεγάζεται στη Λεωφόρο Αμαλίας 38, σ' ένα οικοδόμημα που ανταποκρίνεται στους όρους υγιεινής, δωρεά του Δήμου της Αθήνας.

Η λειτουργία του Εργαστηρίου στηρίζεται από:

1) Τακτικές και έκτακτες συνδρομές των μελών του «Συλλόγου υπέρ της Γυναικείας Παιδείσεως».

2) Τα έσοδα από τις πωλήσεις των προϊόντων του Εργαστηρίου.

3) Τα κληροδοτήματα γνωστών κεφαλαίουχων.

4) Τις εισπράξεις των μερισμάτων από μετοχές της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος.

5) Κεφάλαια που κατά καιρούς δώριζε η βασίλισσα.

Η λειτουργία και ο έλεγχος του Εργαστηρίου ρυθμίζεται από τις αποφάσεις του ΙΙμελούς Δ.Σ. του Συλλόγου Κυριών. Η διευθύντρια και οι δασκάλες είναι έμμισθες, πολλές από τις οποίες είχαν προηγουμένως μαθητεύσει στο Εργαστήριο.

Το Εργαστήριο χωρίζεται στα τμήματα:

1) Υφαντικής, που αποτελείται από τα τμήματα υφάνσεως μεταξωτών υφασμάτων, βαμβακερών εριούχων υφασμάτων και ταπήτων. Το μετάξι και το μαλλί αγοράζονται στη φυσική τους κατάσταση, κατεργάζονται από τις γυναίκες, βάφονται και παραδίδονται τελειοποιημένα στερεά, μεταξωτά και τάπητες.

2) Ραπτικής που αναλαμβάνει την κατασκευή γυναικείων ειδών με παραγγελία.

3) Ποικιλτικής (κεντήματος)

4) Τριχαπτικής (δαντελλών).

Οι μηχανές που μεταχειρίζονται είναι χειροκίνητα ιστουργεία και υφαντήρια.

Το Εργαστήριο δίνει δουλειά με το κομμάτι για το σπίτι και σε εξωτερικές εργάτριες-τεχνουργούς.

Κάθε πρωί από τις 7.30 έως τις 10, οι γυναίκες διδάσκονται γραφή και αριθμητική. Η διδασκαλία όμως αυτών των μαθημάτων δεν γίνεται από πτυχιούχο δασκάλα.

Όσον αφορά την ηλικία των γυναικών του Εργαστηρίου είναι από 7 έως 70 ετών. Οι νεότερες δουλεύουν στο τμήμα της ποικιλτικής και οι περισσότερο ηλικιωμένες αναλαμβάνουν τον καθαρισμό, το κτένισμα, το στρίψιμο και το βάψιμο των ερίων. Ο αριθμός των απασχολούμενων κάθε χρόνο γυναικών δεν είναι σταθερός και αν υπολογίσουμε αυτές που δου-

λεύουν στο σπίτι ο αριθμός των απασχολουμένων κυμαίνεται ανάμεσα στις 120 και 450 γυναίκες.

Καμία από τις εργαζόμενες, είτε είναι εσωτερικές ή εξωτερικές, δεν πληρώνεται με ημερομίσθιο, αλλά σύμφωνα με την παραγωγικότητά της και βάσει ειδικού τιμολογίου.

Το 1891 το Εργαστήριο παρέχει και συσσίτιο που δίνεται σε ξεχωριστή αίθουσα. Οι εργάτριες και οι μαθητευόμενες αντί για ξερό ψωμί που ροκάνιζαν όλη μέρα με 12 λεπτά και 10 λεπτά αντίστοιχα, μπορούν να προμηθεύονται μια καλή μερίδα κρέατος με χορταρικά και ζωμό τρεις φορές την εβδομάδα και τις υπόλοιπες τρεις φαγητό νηστίσιμο, δηλαδή όσπρια, χόρτα και ελιές. Από το 1910 με το κληροδότημα του Α. Συγγρού το συσσίτιο είναι δωρεάν.

Στο Εργαστήριο παρέχεται από το 1910 δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη στις εργάτριες. Τα έξοδα της νοσηλείας και των φαρμάκων καλύπτονται από τα έσοδα των κληροδοτημάτων.

Τα προϊόντα του Εργαστηρίου φημίζονται για την καλή τους σύνθεση, στερεότητα και χρωματισμό. Οι αγοραστές μπορούν να διαλέξουν από τα έτοιμα προϊόντα ή να παραγγείλουν της αρεσκείας τους. Μια σοβαρή πληγή για το Εργαστήριο είναι τα καθυστερούμενα χρήματα από τις παραγγελίες. Τα βαμβακερά αγοράζονται από ντόπιους και ξένους και οι τάπητες αγοράζονται συνήθως από τη βασίλισσα και τους ξένους. Κυρίως όμως τα προϊόντα απευθύνονται στις αστικές οικογένειες που ετοιμάζουν την προίκα των θυγατέρων τους. Θα πρέπει επίσης να επισημάνουμε, ότι οι προσπάθειες των αστών φιλανθρώπων να εκπαιδεύσουν φτωχά κορίτσια στα εργόχειρα και να τους παράσχουν εργασία, ανταποκρινόταν επίσης στη ζήτηση για αγοραστά προικιά που προορίζονταν για τις εύπορες τάξεις³.

Πρέπει να σημειώσουμε ότι η εκπαίδευση στο Εργαστήριο δεν αποβλέπει στην άνοδο της εργάτριας στην επαγγελματική ιεραρχία στη βιομηχανία, σε θέσεις επιστασίας, ούτε στη βελτίωση των εργασιακών συνθηκών. Αλλά και στη βιοτεχνία, από τα στοιχεία που έχουμε μέχρι τώρα συγκεντρώσει δεν φαίνεται κάποια από τις ιδιοκτήτριες των μεγάλων εργαστηρίων να έχει προηγουμένως μαθητεύσει στο Εργαστήριο, γιατί ίσως η απασχόλησή τους εκεί έχει μόνιμο χαρακτήρα.

Ένα άλλο εκπαιδευτικό ίδρυμα είναι η «Σχολή της Κυριακής των Απόρων Γυναικών και Κορασίων του Λαού», που αρχίζει να λειτουργεί το 1890 με πρωτοβουλία της Καλλιρόης Παρρέν. Η σχολή στεγάζεται μέχρι το 1894 στις αίθουσες του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσού και μετά σ' ένα

3. Η άποψη αυτή διατυπώνεται και από τη Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου στο βιβλίο της «Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα», Αθήνα 1984.

παλαιό και ετοιμόρροπο κτίριο στην οδό Αγ. Ειρήνης στο κέντρο της Αθήνας, που τις καθημερινές λειτουργεί σαν παρθεναγωγείο του Δήμου. Σκοπός της σχολής είναι η καταπολέμηση της αμάθειας και η ηθική μόρφωση των γυναικών. Η διδασκαλία γίνεται κάθε Κυριακή από της 14.00-17.00 κατά τη διάρκεια του χειμώνα και από της 16.00-19.00 κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού. Η σχολή λειτουργεί δωρεάν και απευθύνεται σε όλες τις γυναίκες με «χρηστή διαγωγή», παντρεμένες ή ανύπαντρες, κάθε ηλικίας με την προϋπόθεση ότι έχουν ενδεικτικό εμβολιασμού. Γνωστές Αθηναίες, οι περισσότερες από το χώρο της γυναικείας εκπαίδευσης, αναλαμβάνουν εθελοντικά και χωρίς μισθό τη μόρφωση των γυναικών.

Από τις πρώτες 2 εβδομάδες λειτουργίας της η σχολή είχε 200 μαθήτριες ηλικίας από 10 έως 50 ετών. Εξαιτίας της ανεπάρκειας του χώρου που δημιουργήθηκε από τη μεγάλη προσέλευση μαθητριών, η σχολή εκτός από τις τακτικές μαθήτριες είχε και άλλες σαν ακροάτριες. Τα κορίτσια ηλικίας κάτω των 10 δεν γίνονται δεκτά στη σχολή με εξαίρεση αυτά που είναι εντελώς αναλφάβητα και αδυνατούν να φοιτήσουν στα δημοτικά σχολεία.

Οι τάξεις και τα μαθήματα είναι τα εξής:

A, B και Γ τάξη Αριθμητική.

Δ τάξη Αριθμητική, Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης, Φωνητική Μουσική, Θρησκευτικά, Οικιακή Οικονομία, Υγιεινή και Κοπτική.

Βλέπουμε λοιπόν ότι εκτός από τα γενικά μαθήματα υπήρχαν και μαθήματα πρακτικού χαρακτήρα για τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των γυναικών. Οι «Κυρίες» προκειμένου να πείσουν τις εργάτριες να θυσιάσουν 3 ώρες από τη μοναδική μέρα, την Κυριακή, που είχαν στη διάθεσή τους για ξεκούραση, πρόσφεραν όχι μόνο στις εξετάσεις αλλά και στις γιορτές δώρα: τόπια, τσίτια, μάλλινα υφάσματα, ραπτομηχανές, φουστάνια, μαντήλια για τη μύτη, ποδιές και άλλα χρήσιμα είδη.

Με τη Σχολή της Κυριακής μπορούμε να υποθέσουμε ότι επιχειρείται η πρώτη έστω αποσπασματική προσπάθεια διαμόρφωσης ενός μοντέλου εργάτριας με ηθικά και εθνικοθρησκευτικά ιδεώδη, ανάλογα με το κλίμα της εποχής.

Μια άλλη περίπτωση είναι η «Οικοκυρική και Επαγγελματική Σχολή της Ένωσης των Ελληνίδων» που ιδρύθηκε και αυτή με πρωτοβουλία της Καλλιρόης Παρρέν. Χρηματοδοτείται από την ίδια και από συνδρομές των μελών της Ένωσης. Δεν απευθύνεται μόνο σε κοπέλες των λαϊκών τάξεων, εργάτριες και υπηρέτριες, αλλά και σε εύπορες που θέλουν να εκπαιδευθούν στις «γυναικείες τέχνες». Οι τελευταίες πληρώνουν δίδακτρα 15 δρχ. μηνιαίως, ενώ οι άπορες φοιτούν δωρεάν. Στη Σχολή μαθητεύουν γυναίκες και από περιοχές έξω από τα σύνορα της Ελλάδος, όπως την Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη και την Κύπρο.

Τα μαθήματα που διδάσκονται στη σχολή είναι: Κοπτική, Ραπτική, Ανθοποιία, Πλαστική, Ζωγραφική, Πυρογραφία, Ξυλογλυπτική και Μαγειρική. Οι κοπέλες που δεν έχουν τελειώσει το Δημοτικό σχολείο διδάσκονται : Θρησκευτικά, Ανάγνωση, Γραφή, Αριθμητική, Ιστορία, Οικιακή Οικονομία. Οι κοπέλες διαλέγουν σύμφωνα με τα ενδιαφέροντά τους τα μαθήματα που παρακολουθούν.

Ενώ όμως η Σχολή απευθύνεται σε όλες τις κοινωνικές τάξεις, υπάρχει αυστηρός ταξικός διαχωρισμός ως προς την οργάνωση και τη λειτουργία της. Τα μαθήματα γίνονται για κάθε κοινωνική τάξη ξεχωριστά, διαφορετικές μέρες και ώρες. Το μάθημα της μαγειρικής ήταν για τις εύπορες, ενώ η κοπτική, ραπτική για τις άπορες με την προοπτική να γίνουν μοδίστρες σε εργαστήρια. Η Σχολή φρόντιζε για τη διατήρηση του «οικιακού ιδεώδους», της καλής, οικονόμας συζύγου και νοικοκυράς, ενώ παράλληλα εξασφάλιζε κάποια επαγγελματική αποκατάσταση στις γυναίκες της εργατικής τάξης.

Ανακεφαλαιώνοντας μπορούμε να πούμε, ότι η εκπαίδευση των γυναικών στη βιομηχανία είναι ανύπαρκτη. Το γεγονός αυτό υπαγορεύεται από μια ευρύτατα διαδεδομένη κοινωνική αντίληψη, που ήθελε τη γυναίκα μακριά από το εργοστάσιο—χώρο που θεωρείται ότι εγκυμονεί κινδύνους για την ηθική τάξη της οικογένειας.

Στη βιοτεχνία ο κύριος φορέας εκπαίδευσης των γυναικών είναι οι φιλανθρωπικοί σύλλογοι, όπου τις προσανατολίζουν προς τα εργαστήρια, χώρους που κυριαρχούνται από γυναίκες. Εκεί μετατρέπεται η χειροτεχνία σε επαγγελματική ενασχόληση και διαμορφώνεται ένα εργατικό δυναμικό, που υπηρετεί τις ανάγκες της αγοράς. Παράλληλα οι σχολές αυτές προβάλλουν ένα μοντέλο γυναίκας που ανταποκρίνεται στις ηθικές αξίες και τα πρότυπα των φορέων που αναλαμβάνουν την ίδρυση και τη λειτουργία τους.

Χωρίς να εξαντλείται το ζήτημα του ρόλου των γυναικών που εποπτεύουν τη λειτουργία των σχολών αυτών, θα μπορούσαμε να διακινδυνεύσουμε την υπόθεση ότι πρόκειται για δραστηριότητες που ανταποκρίνονται σ' ένα μοντέλο φιλανθρωπικής δράσης διαδεδομένο στις εύπορες τάξεις και σ' έναν καταμερισμό των ρόλων στο εσωτερικό της αστικής οικογένειας, όπου η οικονομία και η πολιτική αποτελούν δραστηριότητες ανδρικές ενώ η φιλανθρωπία συνιστά ένα πεδίο δραστηριότητας και κοινωνικής προβολής, ένα διέξοδο από την ανυπόφορα μονότονη και άδεια ζωή των αστών γυναικών.